

Kiri Kiroda:**Setomaa ajalehtõ****Laossina küla, 64308 PÖLVAMAA**

vai igor.taro@setomaa.ee

Toimõndusõl om õigus kirju toimõnda ja naid lühendä

Aamerika Põlisrahvidõ Kokkotulõk Vicamih

S'oo aastaga oktoobi kuuh tulli' kokko mõlõba Aamerika põlisrahva' Vicami nimelitsõh Yaquide küläh Põh'a-Mehhikoh. Ma käve näide põlisrahvidõ s'ooni maani suurõbal kokkotulõkil ja nelä pöövä joo-sul (11.-14. okt.) tulli' Aamerika nulgast kokko 67 põlidsidõ rahvidõ 570 delegaati. Maa põlidsidõ kaitsjõdõna' ütlesõ põlismaasõ, õt näide ja mii' kõigi ütime Imä om jo väiga haigõ ja tervet tegemõ om viimane aig tetä' ütidselt. Loodusõ puult tett pühakotusõ' tulõ õgal puult tetä' pühäs kotusõs jal' tagasi (edesi). Säälgõ om sagõhõhe probleemis innitsist maiõst läbi juuskava' riigipiiri, minkõga om lõigat inõmistõ tii ummi esivanõbidõ haudu pääl ja pühakotusihe. Nuidõ kotussidõ kombõkohast külästämist saia-ai' piiri peräst ar' jättä'. Ofelia Rivas, kinkõ rahva — Tohono O'odhami — maiõst lätt läbi USA ja Mehhiko riigipiiri, üteli, õt Vicami kokkotulõk oll maa rahva kokko saaminõ, a olõ-õs valtsusõ ja organisatsioonõ pää-miichi kogonõminõ.

Terve maailmah naatas arvu saama, õt mii' joud ja püsümä jääminõ om mii' hindä kultuurih.

«Täämbä' mii' päämätselt nõvami', õt mii' saasi' liiku' ummi maiõ pääl, õt mii' saasi' sinnä', koh käve' mii' vanavanõba' ja õt mii' saasi' ellä' nii ku' om elänü' mii' sugurahvas ja õt saasi' avvusta' ummi pühhi kotussit ja viiä' ummilõ jumalilõ andit.» Nä omma' tuu vasta, õt näide maiõ pääl tahtva' suur-ettevõtõ' kaivanda' ja ehtüstõid tetä'. Ja nä olõ-õi' tuu vasta õnnõ uma maa hoitmisõ peräst, a nä mõtlõsõ' kõigi inõmisi pääl — Maa om meil üts. Põlisrahva' ütlesõ, õt nii kavva koni' Maad võõdas ku' ressuessi, nii kavva koni' Maad mõistõta-ai' hoita', näide tüü lätt edesi, nä võitlõsõ' Maa iist. Kokkotulõki otsus om sääne: «Mii' olõ näide rahvidõ, rahvuisi ja hõimõ perrätulija', kiä' edimätsenä anni' nime s'oolõ maalõ; mii' olõ nuu', kiä' sündü' Maaimäst ja avvustasõ' timmä ja kiä' and meele elo ja hoit meid pääl surma. Tuupe-

räst mii' anna tiidä' kõõlõ maailmalõ, õt mii' kaidas ja hoia ja kannu huult Maaimä iist uma hindä eloga'.»

Läbi EVT Põlisrahvidõ Sihtasutusõ minti Mehhihohe kokkotulõkil' ka' Maavallast. Ja no' naka ka' siih üteli Aamerika põlisrahvidõga' tegemä internetiraamadukoko, kohe õga rahvas saasi' üles panda' uma' jutu' ja saa kirotä' tõisilõ lugõmisõst umast täämbätsõst ja innidsõst elost ja kombist. Pääl tuu tahtas tetä' viil ütime aokiri ja rahvidõ vanõbidõ üleastaganõ kokkosaaminõ, koh jaetas ummi vannu tiidmisi, õt ütstõõsõlt oppi' ja miilde tulõta', õt kuis parebahe kaitsa' Maaimä pühhi kotussit ja anda' kõigilõ üle maailma tiidä', õt nii kuis mii' hoia umma Maaimmä, sääne om mii' ja mii' latsi tervüs ja elo.

Terve maailmah naatas arvu saama, õt mii' joud ja püsümä jääminõ om mii' hindä kultuurih — ostas ummi juuri ja tahtas innist (traditsioonilist) elämisõ muudu tagasi. Tuu tähendä-ai', õt pias tagasi minemä, tuu tähendäs, õt kuis edesi ellä', õt ello jääi'. Innist ello olõ-õi' vaia ilo peräst, õt mii' k'au kirivih rahvarõivih ja kõik tuu sääne, a tuupe-räst, õt sääll omma' nuu' kombõ' ja tiidmisõ', kuis ellä' keskkonnaga' kõrvõtsidõ niimuudu,

õt tuud ar' häõtasi-i'. Parhilla' kõnõldas pall'õ loodusõ hoitmisõst, a meil om ka' vaimnõ keskkond.

Ka' loodusõ hoitminõ naks vaimsusõst, vannust edesi ant tiidmisist, õt kõik mii' ümbre om üts ja kõkkõ tulõ avvusta' ja hoita'. Määne kultuurrahvas mii' olõ, ku' mii' ummi latsilatsi pääl mõtlõ-õi'... Maarahvas olõ-õi' kunagi' mõtlõnu' õnnõ täämbätsõle pääväl, ta om kõõ mõtlõnu' mitu põlvõ ette ja tuu peräst täämbätsõ' olnu' maa rahvas. Sääne täämbätsõle pääväl mõtlõminõ näütäski', õt oldas vaimsusõst kultuurist kavvõh. Mii' kõik näe, õt midä nõrgõp om vaimsus, tuud veidebä saias arvu pühäst hoitmisõst ja tuuperäst avvustõda-ai' inäp maad, looduist, tõisi inõmisi ja ka' eishinnäst. Ku' naatas kõnõlõmma rahast ja poliitkast Elo asõmõl, sis om jo' midägi' väiga halvastõ.

Maris Kikk

Üc lac Pecerihe

Keeleküsimus on raske. Täna seks on paljud «seto nulkade» keeled segunenud. Isegi vanema põlvkonna keel on «risustatud» kirjakeelest, rääkimata keskmisest põlvkonnast.

Vene valduses olevatelt aladelt on palju inimesi asunud Eesti valduses olevale territooriumile. Ja see ajab asja vist veel enam sassi. Minul on kurb vaadata seto lapsi, kes küll laulavad seto laule, aga muu jutt käib kirjakeeles.

See on sama, mis ma olen kogunud liivlaste juures. Lauldakse küll liivi laule, aga kogu jutt käib läti keeles.

Ma olen alati toetanud nende seisukoht, kellel on aimu filoloogias, sealhulgas Paul Hagu, Andreas Kalkuni ning Karl Pajusalu omi. Ei maksaks kirjapilti liialt kirjuks ajada igasuguste komale sarnaste märkidega. Mõnel juhul oleks vajalik märkida ka rõhk.

Need kolm komale sarnast märki kipuvad käsikirjas segi minema ja egas nad ka trükitehniliselt kuigi korrektsed ole. Kindlasti tekib segadusi teksti sissetrukkimisel.

Jätke kõrvale igasugused pisikesed j-d ja q-d!

Ali Kikkas

J-i võib väga hästi asendada palatalisatsiooni märk ('). Või tähendagugi siis kaashäälikule järgnev «j» palatalisatsiooni, nagu on mõne teise keele kirjaviisis.

Laringaalklusiili jaoks on aga kõige sobilikum konkreetne «q». Ja miks ei võiks siis seto kirjapilt olla väheke erinev eesti omast? See, et too «q» kedagi väga segab, on paljas eputamine.

Enamasti ongi meil ju vaja nii-õelda õppekirjandust. Noorematel on vaja seto keelt tublisti õppida, vanematel vanemat keelepruuki meelde tuletada. Nende, liigsete komade ära kaotamise läbi saaks tublisti korrigeerida kirjapilti. Näiteks: ts'=c — hoiame kokku kaks kirjamärki > Üc lac Pecerihe.

Kahekordne vv kõlab pigem kui W (hääldub ligikaudu kui o_u_) ja nii seda kirjutagemgi!

Aga: Pallo piteh käWeb näiq palloq pall'õ palokit.

Siin on selge, et teises lauses on tegemist suurema seltskonna kogemusega.

Poleks ka midagi kummalist, kui seto ds=z. Näit: Väic-kitehniliselt kuigi korrektsed ole. Kindlasti tekib segadusi teksti sissetrukkimisel.

Kahe õ eraldi märkimine (üks kui y) oleks juba vast liiast.

Kas õgah küläh uma kiil?

Tahtas, õt seto' loesi umakiilsit juttõ, ajalehte niisama hõs-te ku kiräkiilsit. Ei olõ t uni kerge! Kõnõlda om kerge, lukõ rassõ. Üts suur raamadulugõja-näio üteli, õt ta lugi «Peko Helü» terve nädälä aigu. Mellelitsõ jutu' olli, a aigu läts. Mõnõl jääs «Setomaast» pall'õ lugõmalda.

Elo lätt edesi, ka kiil muutus. Mõnikõrd tulõ õkva seto-sõnna puudus. Haarat kiräkeelest väntsütät veido ja ommgi jal vaht-sõnõ setokeele sõna.

Inne oll nii, õt tundsõ kõrraga jutu järgi är uma nuka inemisõ. Ku ta jutuh oll «olliva», «käüse'» — rannarahvas, kui «õgan külän» — võrokõnõ. No om kõik segi. «Märgotama» (märkmä, mõtlõma). Vanaimä üteli: «Midä nä jal' märgotasõ» (hauvad halbu mõtteid). «Mudso pääh» (tarkus?), «Taruh» (Tartoh), «Haanimiis» (Haanjamiis) «um ütõmalda kena», «paras pargikõnõ». Tu kõik sekä lugõmist!

Kui jalgopite setokeele seeh ei elä, sis kiroda kiräkeeleh! Kõik saava arvu!

Oll üts nali:

«Olõs miakit tetä.

Istõ kraavi perve pääl.

Kidkit läts müüdä.

Sei miakit.

Väst sihvkasid.»

Kui no tulõ viil «q» kiräpilti, lätt asi viil segäsembäs. Ku seto keeleh om nelli sorti «l»-i, sis panõ vai määne märk talle mano, õks loetas võlssit: «villanõ», «vilt», «hillä», «tull». Ka mitut sorti «s»-i, «t»-d.

Pias aitama küll kolmõst märgist: kriips (-), punkt tähe pääl (puudub arvuti klaviatuuril — toim.) ja ülakoma ('). Olõ «sjoo», «ar», «om» puult.

Suuremal jaol sõnadel on rõhk lõpusilbil. Küll saab palju apostroofe! Väielda on palju!

Sillaotsa Liidi, kodu-uurija

P.S Väga ilus setu keel oli Liivi Hammeril. Avaldage talle kiitust, et pealinnas suudab puhta setu keele säilitada.

Piiride kaotamine seab ohtu meie kultuuri püsümise

Mäletan oma elu esimest sõitu Valka 1980. aastate lõpus, mil Eesti ja Läti vahel puudusid samuti piirirajatised, kuna Balti riigid olid tol hetkel Nõukogude Liidu poolt alla neelatud.

Füüsilise piiri taastamise Hiina ja Tiibeti vahele eest anaksid paljud tiibetlased ei tea, kui palju.

Kui saaksime ajamasinasse istuda ja liikuda tagasi 1989. aasta esimeste päevade algusesse Eesti Kongressi kokkukutsumise eelsesel perioodil, kui saaksime kokku kutsuda Kodanike Komiteede tolaeagseid juhid ja pärida neilt, kas oskavad ette kujutada situatsiooni vähem kui kahekümne aasta pärast, mil eestlased nõustuvad oma äsja tagasisaadud riigi piirirajatiste lammutamisega, siis kahtlen, kas selline asi oleks tollal läbi läinud.

Kui oleks vähegi minu võimuses, paneksin käe ette sellele projektile ja veenaksin teisi, et on rumal tegu piiri lammutada ja see valveta jätta. Tahan seda hüüda katustelt ja ärgitada inimesi midagi tegema selle takistamiseks.

Demograafilised ohud

Jaani Kaplinski kirjutas hiljuti, et Eesti riik on olemas enekõike kaitsmaks eesti keelt ja Eesti kultuuri. Eesti on «ühe ohustatud rahvakese reservaat, kaitseala». Kui Eesti on tõepoolest pelgupaik ja meie taimelava, siis oleks normaalne seista vastu poliitilistele mõrõõgatustele. Kui sellisel väikerahval on juba oma riik, siis normaalne oleks panna selle ümber kaitserajatis ja regulee-

rida permanentset sisserännet kaitsealale, eriti kui toda rahvast ähvardavad tõsised demograafilised ohud.

Eestis kais äsja Euroopa Komisjoni president José Manuel Barroso pidulikult Schengeni tsooni laienemist tähistaval peol. Järsku ei suuda president Barroso mõista minusuguse etnilise eestlase muresid?

Oma kümne miljoni elanikuga, kus immigrandid moodustavad vaid viis protsenti kogu elanikkonnast, ei oska Portugali inimesed oma kultuuri ähmastumise ja rahva kadumise ohtu isegi ette kujutada.

Kui väikerahval on juba oma riik, siis tuleks ümbritseda see kaitserajatisega ja reguleerida sisserännet kaitsealale.

See pole nende jaoks reaalne mure, aga vähegi informeeritud eestlastele küll. Vaenu-like naabrite puudumise tõttu ei ole Barosso kodumaal Portugaliil vaja militariseeritud piirivalvet, nagu meie naabermaa Soome jätkuvalt onab.

Teine maailmasõda geneereeris palju ikoonilisi fotosid. Kõige esimene «laiadele massidele» tuttavaks saanud foto Teisest maailmasõjast üldse on talletus Poola piiritõkke lammutamisest hitlerlaste poolt 1939. a. 1 septembril, saksa invasiooni esimesel päeval. Kuulsale fotole on jäänud seitse tursket saksa sõdurit Wehrmacht kiivrites, lõhkumas ja kangutamas Poola riigivapi-

pingu põhimõtteline lukulõõmine — kõik enam-vähem samal hetkel — see kujutab endast arvestatavat ja suurt suveräänsuse ja isetsustamise raskuse kandumist Tallinnast Brüsselisse.

Tõepoolest — neid ei saa ega tohigi kõrvutada üks-ühele. Brüsselil koonduslaagreid ja paljusid teisi natsiriigi atribuute pole.

Ometi ei ole asjad Euroopa Liiduga kaugelki nii toredad, kui ELi suuvoodrid meile oma ruuporeist kinnitada püüavad. Tegemist on struktuuriga, mille tippe ei valita demokraatlikult, ja kelle käes on tegelik võim, kuna ELi parlament on suuresti iluasi ja kummitempel, kui kasutada viimase aja üht trendikat sõna. EL pole ammu enam üks partnerriikidele avatud pris-

ke turg, vaid pidevalt tsentraalsemaks ja autoritaarsemaks muutuv režiim.

Need arengud tulevad pigem hiilides kui üleõõ, aga samas ei nähta erilist vaeva uni-taarriigi selginevate kontuuride varjamiseks.

Peaksid tegutsema

Minu silme ette kangastub kolmekümnendate aastate õhustik. Tollal istus saksa rahvas kätel ega teinud midagi arvestatavat, takistamaks pidevat distantseerumist demokraatiast. Inimesed peaksid tegutsema, aga ei tegutse.

Schengeni lepingu jõustamine, EL põhiõiguste harta kehtestamine ja Lissaboni le-

pingu põhimõtteline lukulõõmine — kõik enam-vähem samal hetkel — see kujutab endast arvestatavat ja suurt suveräänsuse ja isetsustamise raskuse kandumist Tallinnast Brüsselisse.

Tõepoolest — meie piirirajatiste demonteerijaiks ei ole natsisõdurid. Lammutajaiks on meie juhid, piirivalve orkestri trummide mürtsudes. Piirikonstruktioonid idas jäävad alles mitte enam Eesti Väbariigi, vaid EL piiarina. Brüsselil juhtides võib juhtuda tulevikus see, et ka too piir hävib, koos meiepoolse võimalusega reguleerida sisserännet Venemaalt. See ei sünni homme, aga võib juhtuda küll.

Asusin käesolevat esseed kirjutama paaril-kolmel põhjusel. Esiteks selleks, et keegi ei saaks öelda, et Schengeni korra rakendamise või siis õigemiini piirirajatiste mahavõtmise vastu poleks Eestis protestitud.

Teiseks, tahan kinnitada, et kui meie rahvas peaks tulevikus siiski tajuma, et formaalse klassikalise piiri eksisteerimine on meie kasulikum kui piiri füüsiline puudumine, tuleb see jälle rajada ja mõistlikud sisserändepiirangud samuti, isegi kui see tähendab vastuollu minekut Euroopa Liiduga.

Eksimuste tagantjärele heakstegemine on palju raskem kui eksisammude vältimine. Isegi kui paljud inimesed teevad vea üheskoos, jääb vigade ikkagi veaks. Eesti piirirajatiseid on hõimule vajalikud ja kes käe tõstab nende kõrvaldamiseks, sooritab patu meie rahva püsümise vastu. Ei tohi lihtsalt vaikides pealt vaadata, kui silme ees tehakse suurt rumalust.

Jüri Estam